

Tür: Araştırma Makalesi

Kabul Tarihi: 18 Mayıs 2021

Gönderim Tarihi: 5 Mayıs 2021

Yayımlanma Tarihi: 30 Haziran 2021

Atıf Künyesi: KARABULUT, Mustafa – YILDIRIM, Ahmet (2021), “Muallim Naci’nin Şiirlerinde Dini Algı ve Metafizik Bakış”, *International Journal Of Turkish Academic Studies (TURAS)*, C. 2, S. 2, s. 16-29.

MUALLİM NACİ’NİN ŞİİRLERİNDE DİNİ ALGI VE METAFİZİK BAKIŞ¹

Mustafa KARABULUT²

Ahmet YILDIRIM³

ÖZET

Muallim Naci, Tanzimat edebiyatının önde gelen sanatçılarından biri olarak kabul edilir. Kısa ömrüne birçok eser sığdıran Naci, giriştiği kalem kavgalarıyla dikkatleri üzerine çeker. Tartışmalı kimliği onu sadece Tanzimat devrinde değil, sonraki dönemlerde de gündemde tutar. Dönemin diğer şairleri gibi Naci de Divan geleneğinin etkisinde şiire başlar ve bu birikimin inceliklerini öğrenerek yetişir. 44 yıllık ömründe tek bir mizaç ve karakter özelliği göstermekle beraber, yaşamına dokunan birçok önemli hadise yaşar. Şairin kişiliğini oluşturan faktörlerin başında şüphesiz onun dindar bir aile muhitinde yetişmesi, dinî bir eğitim ve terbiye görmesi gelir. Bu durum Naci’nin şiir sanatına önemli etkilerde bulunur. Şairin din konulu şiirleri; tevhitler, münacatlar, naatlar, İslâm inancıyla ilgili önemli kişi ve hadiselerden ilham alınmış şiirler, dinin esaslarını şahsi çıkarları uğruna yorumlayan kaba softa ve ham yobazları hicvetmek için kaleme aldığı manzumeler, çeşitli dillerden yapılmış bazı tercümelere oluşur. Ayrıca konusu din olmayan birçok şiirde de dinî heyecan ve duyguları

¹ Bu makale, “Muallim Naci’nin Şiirleri Üzerine Bir İnceleme” isimli doktora tezinden üretilmiştir.

² Prof. Dr., Adıyaman Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, E-Posta: mkarabulut@adiyaman.edu.tr, ORCID 0000-0001-6259-0868.

³ Dr., Harran Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, E-Posta: ahmet_yildirim@hotmail.com, ORCID 0000-0002-6338-7009.

yansıtan beyit ve mısralara rastlamak mümkündür. Bu makalede amaç, Muallim Naci'nin şiirlerinden yola çıkarak dinî algı ve metafizik bakışını ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: Muallim Naci, Tanzimat şiiri, din, metafizik.

RELİGİOUS PERCEPTION AND METAPHYSICAL VIEW İN MUALLİM NACİ'S POEMS

ABSTRACT

Muallim Naci is considered one of the leading artists of Tanzimat literature. Naci, who fit many works in his short life, draws attention with his pen fights. Its controversial identity keeps it on the agenda not only in the Tanzimat period but also in the following periods. Like other poets of the period, Naci started poetry under the influence of the Divan tradition and grew up by learning the intricacies of this accumulation. In his 44 years of life, although he shows a single character and temperament, he experiences many important events that touch his life. One of the most important factors that make up the personality of the poet is undoubtedly his upbringing in a devout family, his religious education and upbringing. This situation has significant effects on Naci's poetry art. The poet's poems on religion; It consists of monotheism, invocations, eulogys, poems inspired by important people and events related to the belief of Islam, poems he wrote to satirize crude softas and crude bigots who interpret the principles of religion for personal interests, and some translations made from various languages. In addition, it is possible to find couplets and lines reflecting religious excitement and emotions in many poems that are not about religion. The aim of this article is to reveal the religious perception and metaphysical perspective based on Muallim Naci's poems.

Key Words: Muallim Naci, Tanzimat poetry, religion, metaphysics.

GİRİŞ

Metafizik, “fizik ötesi” veya “fizik bilimlerinin ötesinde kalan” anlamlarına gelen bir kavramdır. Metafiziğin evren, varlık, varoluş, sebep, olay, uzay, zaman, tanrı vb. kavram ve varlıklarla felsefi ve ontolojik bir ilişkisi vardır. Metafizik, gerçekliğin mahiyetinin ne olduğuyula ilgilenmekle beraber, “*Geleneksel olarak, farklı varlık türlerinin nasıl olup da evreni oluşturduğunu sorgulayan ontoloji ve gerçekliğin en genel özelliklerini tanımlayan*” (Düzgün, 2003: 58) bir yapı gösterir. Bu bakımdan metafizik, evrenin algılanmasında büyük öneme sahiptir.

İlk çağlarda genel olarak felsefenin alanına giren metafizik, sonraki yüzyıllarda teolojiye yaklaşır (Karabulut, Sulu, 2020: 5). Aristoteles, metafizik ile bilmek arasında bağ kurarak *Metafizik* adlı eserine “*bütün insanlar, doğal olarak bilmek isterler*” ifadesiyle başlar (Aristoteles, 1996: 980). Bu bağlamda insan yaşamın ve varlığın nedenini bilme isteği ile diğer canlılardan ayrılır. “*Evrende bilme eylemi yalnızca insana özgüdür*” (Aydoğdu, 2020: 34).

Toplumların yaşam biçimleri üzerinde etkili olan dini ve metafizik anlayış, benzer etkiyi edebiyat sahasında da kendini gösterir. Nitekim Türk şiirinin şekillenmesinde dini, tasavvufi ve metafizik algının tayin edici rolü bulunur. Hayrettin Ayaz, Tanzimat şiirinde din olgusunun metafizik anlayış çerçevesinde geniş biçimde yer aldığını belirler. Ayaz’a göre dinî inanca sahip olan şairlerin; “*inanç ve bağlılıkları, mistik bir eğilimden çok, genelde İslam dininin pratiklerinin sosyal hayatın temel bir ögesi olarak görülmesi biçiminde ortaya çıkar*” (1995: 34). Bunda, aydınların kişisel gelişimleri ile sosyal şartların payı inkâr edilemez. Ancak, Tanzimat aydınlarının dine yaklaşımı ile Divan şiirinin din anlayışı önemli ölçüde farklılık gösterir;

“Divan şairlerinin dini inanç ve kanaatleri kesin ret ve kabul temeline dayalıydı. Bu itibarla dinin buyrukları, tartışmaya gerek duyulmaksızın kabul edilir, keza dine aykırı olan ise reddedilirdi. Klasik tarza egemen olan bu mütevekkilane atmosfer, Tanzimat’tan sonra yerini agnostisizmin belirsizliğine terk etti” (Ayaz, 1995: 35).

Tanzimat’la birlikte yüzünü Batı’ya dönmeye başlayan Türk edebiyatı, bizim dünyaya ve insana bakışımızı da değiştirir. “*Böylece Türkiye Şarklı hayat anlayışından uzaklaşıp modern bir çizgisine girer*” (Şahin, 2010: 2). Tanzimat şiirinde Batı uygarlığının da etkisiyle büyük ölçekte değişimler yaşanır ve bunun neticesinde, aydınların “metafizik alandaki inanç ve kanaatleri, kısmen felsefi görüşlerin etkisiyle” sarsıntıya uğrar. Değişimin sancılarını çeken Tanzimat şairleri, bu etkinin ilk örneklerini şiirlerinde verirler. Bu uygarlığın etkisiyle

Tanzimat şiirinde “dinle bilim, akılla iman, görünen ile görünmeyen alem arasında bir çatışma” baş gösterir (Kaplan, 2012: 23). Ancak yenileşen şiir anlayışı içerisinde Tanzimat şairlerinin etkilenme düzeyleri farklılık gösterir. Nitekim Şinasi, Ziya Paşa ve Namık Kemal’de din olgusu ikilik görüntüsü sergilerken Recaizade’nin şiirlerinde panteizme işaret eder, Hamit’te ise metafizik ürperti şeklinde belirir (Yıldız, 2010: 526).

1. Muallim Naci’nin Şiirlerinde Dini Algı ve Metafizik Bakış

Tanzimat döneminde yazılan birçok şiirde rasyonalizmin etkisiyle metafizik alem sorgulanmaya başlanır. Yenileşen şiir içerisinde gerek şekil gerekse muhteva bakımından yeni bakış açıları “tevhit” yazma geleneğini de etkiler;

“19. asırda materyalist felsefeye bağlı olarak Tanrı’yı inkâr edenlerin çoğalmasından dolayı bu dönemde yazılan tevhitlere Allah Teâlâ’nın varlığının ispatı meselesi bir problem olarak girmiştir. Önceden Allah Teâlâ’nın kudreti, O’nun yaratma gücünün eşyada tecellisi, her şeyin ve bilhassa kâinattaki şaşmaz nizamın Allah Teâlâ’nın varlığını ve birliğini göstermesi gibi konular işlenirken Tanzimat’tan sonra yazılan bu tür şiirlerde Allah Teâlâ’nın kudreti karşısında duyulan hayretin hayranlığa dönüştüğü tespit edilmiştir. Ayrıca bu dönemde Allah Teâlâ’nın varlığının sadece iman ile değil, eşyadaki tecellilere bakarak akıl ile de kabul edileceği söz konusu edilir” (Uzun, 2012: 18).

Tanzimat’la birlikte Tevhit yazan şairlere bakacak olursak Şinasi, Ziya Paşa, Muallim Naci, Abdülhak Hamit, Recaizade Mahmut Ekrem ve Cenap Şehabettin gibi isimleri sıralayabiliriz. Örneğin Akif Paşa’nın “Adem Kasidesi” başlıklı şiirinde varlık ve yokluk gibi metafizik boyutu olan bir muhteva ele alınır.

Din ile yakından alakalı bir konunun işlendiği *Adem Kasidesi*’nde Tanrı’yı göremediğimiz “karanlık bir ölüm şarkısı” terennüm edilir (Kaplan, 2012: 32). Buna karşın Şinasi *Münacat* manzumesinde kâinatı temaşa eder, gökyüzü ve yıldızlarda Tanrı’nın kudretini görür. *Münacat*’ta insanın günahkâr olduğu, yine de Tanrı’nın rahmetinin sonsuz olduğu ana fikri vurgulanır. Şinasi, kâinatı ve bunda görülen nizamı Allah’ın varlığına delil olarak sunar. Bu yaklaşım biçimi, klasik anlayıştan farklı bir özellik taşır. Şinasi, bu tutumuyla akla karşı aşkı savunma anlayışından ayrılır. Şinasi, eskilerin aksine;

Vahdet-i zatına aklımca şehadet lâzım

Cân ü gönümle münacat ü ibâdet lâzım

diyerek akli olarak Tanrı'ya ulaşmak ister. “Aklınca şahadet” arayan Şinasi, Tanrı'nın bakmak ile görünemeyeceğini, sadece basiret ile bakanların hissedebileceğini söyleyerek nedamet getirir;

Göremez zâtını mahlûkunun âdi nazarı

Hisseder nurunu ammâ ki basiret başarı

...

Ne dedim tövbeler olsun bu da fi'l-i şerdir

Benim özrüm günehimden iki kat bed-terdir (Kaplan, 2012: 32).

Akif Paşa; yokluğu över, varlıktan nefret eder. Şinasi ise kâinatta rabbani bir nizam ve güzellik görür. Akif Paşa'nın aksine Ziya Paşa *Terci'-i Bend'*inde kâinatta bir nizamsızlık görse de kâinatı yok etme çabasında bulunmaz. Ziya Paşa, insanı acz u fakr içinde görür. O, Tanrı ve kâinat karşısında kuvvetli bir şaşkınlık içerisindedir. *Terci'-i Bend'*de tekrarlanan;

Subhâne men tahayyere fi sun'ihî'l-ukûl

Subhâne men bikudretihi ya'cüzü'l fuhûl⁴

beyti ile Ziya Paşa, Allah'ın kudreti karşısında acz ile tespih eder;

“Varlığın yüzüne bile bakmak istemeyen Akif Paşa'ya mukabil Ziya Paşa, kâinatı ve insanı uzun uzun seyrederek; fakat bu temaşa onu memnun etmez; şaşkırtır; isyan ve inkârın eşliğine kadar götürür; neticede hissettiği derin hayret duygusu onu ezer, aciz bırakır ve o, bu acz içinde Tanrı karşısında diz çöker” (Kaplan, 2012: 59).

Muallim Naci ise *Tevhid'*inde kâinatta güzel ve ilahi bir düzen görür. Yaratıcının kudreti karşısında insanı güçsüz ve yetersiz bulur.

Naci, varlığı sevmemekle birlikte bir yokluk felsefesi kurmaz. Naci'yi karakterize eden en önemli özellik, Tanrı karşısında sarsılmaz ve sonsuz bir güven duygusu içerisinde olmasıdır: Naci'ye göre “mûcid-i cihan” olan Allah'ın varlığı, bin türlü gizem perdesine rağmen su götürmez bir gerçektir. Bütün mahlukat alemi, Allah'ın varlığına birer işaretidir. Yaratıcı eşyaya ilahî sıfatlarıyla tecelli eder, bu, Tanrı'nın varlığını tasdik etmeye yeter;

Allah ki mûcid-i cihandır

Bin türlü nikabdan ayandır!

⁴ “Sanatıyla, eserleriyle akılları hayrete düşüren / Kudretiyle anlayışları aciz bırakan Allah'ı tesbih ederim.”

*Kesrette hezar renge girmiş;
Her mazhara başka renk vermiş!
Bulmaz o tecelliyât-ı gayet;
A'dad nasıl bulur nihâyet?
Tevhidi sever o hâliku 'r-rûh;
Birdir bir o bi-niyâz Sübbûh!
Yok şirke egerçi i'tibârı
Tevhide de yoktur iftikarı (s. 125).⁵*

Burada Tanrı kavramı, geleneğe uygun olarak öznel bir anlatımla aktarılır. Dini şiirlerinde Naci, “içten bir teslimiyet” ile tarzını tatbik eder. *Tevhid* şiiri, Naci'nin içsel duyularla idrak ettiği bir olgu olarak kaleme alınmıştır. Allah, kâinatın yaratıcısıdır, varlık onun eseridir. Şair, onun emirlerine mutlak surette boyun eğer. Kâinata bulunan her varlık, onun mevcudiyetini ispat eden renkli delillerdir. Naci, bir metafizik unsurunu aklıyla da kabul etmek isteyen devrin rasyonel anlayışının aksine, bir fikri ortaya koyarken büyük bir inanç ve teslimiyet gösterir;

*Ta'rifine gitmemektir evlâ;
Ta'rife gelir mi hiç Mevlâ?
“Allah nedir?” deyince gafil
“Allah” deyip hamûş olur dil.
Âkil bilir ki var bir Allah;
Mâhiyeti anlaşılmıyor âh! (s. 125).*

Muallim Naci'nin şiirlerinde din olgusu, gerçek bir inancın neticesinde tezahür eder. Dini konulu birçok şiiri bulunan Naci, şiir geleneği içerisinde din karşısında müspet bir tavır takınır. Dini muhtevalı şiirlerinde Naci, adeta mistik denilebilecek bir ifade tarzı benimser. Diğer şiirlerinde hayatı son derece karamsar bir nazarla seyreden şairin dini konulu şiirlerine geçilince başka bir âleme girildiği fark edilir;

⁵ Şiir alıntıları Muallim Naci'nin bütün şiirlerinin bir araya getirildiği bu kitaptan yapılacaktır: Muallim Naci (2016), *Şiirin Hazanında Gazel Dökenler V- Muallim Naci Efendi (Bütün Şiirleri)*, (Haz.: M. Kayahan Özgül), Kitabevi Yay., İstanbul.

Küdûret-i suver-i mâsivâyı dilden atub

Safâ-yı aşk ile mir'ât-i hüsn-i yâr olalım (s. 249).

Din ile ilgili bir konunun işlendiği bu manzumede Tanrı'nın varlığı hissedilir. Karanlık duygu ve düşünceler silinip yok olur. Naci, okuyucuyu varlıkla beraber Tanrı'nın huzuruna çıkarır. Her zerrede yaratıcının sanat ve kudretini göstermek ister. Naci'nin, Tanrı'ya ve onun eseri olan kâinata hayran olduğu aşikârdır;

Bak san'atine ne âlem-ârâ!

Bak kudretine ne hayret-efzâ! (s. 126).

Muallim Naci, *Mütercem* adlı eserinde varlık-yokluk ve insanın yaklaşımı hakkında izahta bulunur. Naci, varlığın özü hakkındaki düşüncelerin “Allah'ı bilme ve onu tanıma” anlayışına varabileceğini belirtir. Allah'ı bilmenin son aşamasının ise “hayret” olduğunu söyler. Kâinatın her bir zerresinin Tanrı'nın varlığına delil sayan Naci, en ileri rasyonalistlerin bile “biz seni hakkıyla bilemedik” diyerek hayretle nedamet getireceklerini vurgular. Ona göre varlığın sebebini bilemeyenler, yaratıcıyı hakkıyla da bilemez. Varlığı bilmenin yolu da kişinin kendini ve vazifesini layıkıyla bilmesinden geçer. Kâinattaki tüm bilinmezliği “hayret” ile açıklama yoluna giden Naci, Allah'ı bilmenin ruhani zevkini kelimelerle ifade etmenin mümkün olmadığını da belirtir. Kâinattaki rabbani nizam karşısında şaşkınlığını gizlemeyen Muallim Naci, *Hüsn-i İbtidâ* adlı şiirde *Tâ-Hâ* suresinin 114. ayetinin sonunda yer alan “*Rabbi zidni ilma*” ifadesine gönderme yaparak ilminin artması için dua eder. Bu manzumede kâinatı bir kitaba, güneşi ise bu kitap içindeki parlak bir noktaya benzeten Naci, alemdeki tanrısal nizama bütün dâhilerin hayran kaldığını belirtir. Sonsuz kudret sahibi olan yaratıcıyı akılla idrak etmeye çalışmanın da mümkün olmadığını ekler;

Ey nesak-bahş-ı cihat-ı kâinat

Oldu hayranın dühat-ı kâinat

Kâinatın pür-meâli bir kitab

Onda bir parlakça nokta afitab

Kudret ü asarının payânı yok

Akl için idrakinin imkânı yok (s. 441).

Şiirin devamında kâinatın yaratılmasına kafa yoranlara seslenen şair, onların varacağı son aşamanın “hayret” olacağını ve bu aşamada duyulacak hissin ise en büyük zevk olacağını vurgular. Naci’ye göre bir kişinin “hayret” aşamasına ulaşabilmesi için bilgi konusunda yeterli donanıma sahip olması gerekir. “Zevk-i hayret”e ulaşmak için gerekli ilme sahip olan bilginlerdeki “hayret” hissi yerini bir süre sonra “hayranlık”a bırakır. Zaten çok bilen Allah’ın sanatına hayran olur. Kişi, ilim sayesinde kendini bilir ve insanlık mertebesine ulaşır;

Âlet-i tahsil-i hayret gayreti

Müntehi oldukça artar hayreti

Ey dehâ-âmûz bi-noksan nesak

Mektebinde ders-i hayret son sebak

...

Zevk-ı hayret ilm ile mevcûd olur

Hayret-i dânişverân mahmûd olur

Sevk eder çok bilme hayret râhına

Çok bilen hayrân olur Allah’ına

...

İlm ile zîşan olur bî-şan olan

İlm ile insan olur insan olan (s. 441-442).

Kâinatı ve onda görülen sanatı Allah’ın varlığına delil olarak gören Naci, dini konulara bilim perspektifinde yaklaşma anlayışının bulunduğu 19. yüzyılda;

Yâ Rab, bu ne matlabımca rif’at!

Yâ Rab, bu ne meşrebimce vüs’at!

...

Ey tâir-i gayb sânekallâh!

Pervâzına bin tebârekallâh! (s. 126).

Beyitlerinde görüldüğü gibi gelenekten gelme bir anlayışla “hayret ve şaşkınlığını” gizlemez ve Allah’ın azametine teslim olur. Hissettiği hayret ve hayranlık duygusu ile ezilen şair, bir

süre sonra acz içinde yaratıcı önünde diz çöker. Kâinatın bütün bileşenlerine şaşkınlıkla bakan Muallim Naci, Tanrı'nın sanatına hayranlığını gizlemez. Hayret ve hayranlık duyguları arasında gidip gelen şair, “esrar-ı Hudâ”nın sadece akıl ile idrak edilemeyeceğini, “la-yüsel” olan Allah'ın hikmetinden sual olunamayacağını vurgular;

Esrâr-ı Hudâ akl ile idrâk olunmaz

Hikmetleri kıldı nice âkilleri hayrân

İşler, ne murâd eyler ise hazret-i Mevlâ

Lâ-yüis 'elü ammâ fe-alallahü Teâlâ (s. 94).

Bil ki bilmekten dem urmak bilmemektir kendini

Bilmiyor esrârını Allah'ın insan, bilmiyor (s. 351).

Tanrı'nın varlığı ve kudreti karşısında hayretini gizleyemeyen Naci; din ve metafizik konusunda sırasıyla hayret, hayranlık ve teslimiyet duygularına girer. Allah'ın kudretine sonsuz teslimiyet ve güven içerisinde bulunan şair, kimi şiirlerinde ise bu anlayışına aykırılık arz eden bir söylem benimser. Bu türdeki şiirleri az olmakla birlikte Naci için fikir vermesi bakımından önemlidir. Şairin buhranlı ruh halini kuvvetle yansıtan aşağıdaki beyitte isyan ve inkarın eşiği görülür. Naci, Allah'a yakarışını “isyankâr” bir duygusallıkla yansıtır;

Andım çağırdım ismini bunca zaman senin

Feryadıma yetişmedin Allah! Yok musun? (s. 291).

Muallim Naci, burada kendi “ben”ini, duygu ve düşüncesini bir yakarış halinde verir. Bu şiirinde Naci ne bizzat içinde yaşadığı bir din duygusunu ifade eder ne de Tanrı anlayışının metafizik manaları üzerinde durur. İhtiraslı bir benliğe sahip olan şair, arzuladığı istikbale ulaşamadıkça karamsarlığa kapılır. Bu beyitte bir şahsın bedbinliğinin yansıması görülür. Her şeyden önce, hayattan bıkmış, çok mustarip, ümitsiz bir insanın ruh hali ortaya konulur.

Naci'yi muhteris eden şey nedir? Yaşam öyküsünden anladığımıza göre Naci, istikbal hayali kuran, kendini doğuştan kabiliyetli gören bir dimağa sahiptir. İkirikli ruh haline sahip olan Naci, içine kapandığı bir dönemde bu beyti yazar. Emellerine ulaşmak istemiş, fakat hayat buna pek müsaade etmemiştir. Mehmet Akif'in isyana varan bir üslupla yazdığı *Ya Rab Bu Uğursuz Gecenin Yok mu Sabahı* şiirinde geçen;

Yetmez mi musâb olduğumuz bunca devâhi?

Ağzım kurusun... yok musun ey adl-i ilâhi! (Ersoy, 1991: 195).

Beyti benzer bir soruyu ihtiva eder. Mehmet Akif, toplumsal bilinç ve cemiyetin hal-i pürmelalini dimağında hissedip naz makamında “isyan”ın dozunu kaçırırken Naci şahsi istikbalinin gerçekleşmemesi sebebiyle feryat eder.

Naci’yi isyanın kıyısına götüren yukarıdaki müfredin dışında bazı şiirlerinde hikmet-i ilahiye sorgularken bulabiliriz. Küfre düşmekten korkan şair, bu tarz şiirlerinde çeşitli sembol ve alegorik anlatımlarla ancak zihnini kurcalayan meselelere değinebilir. Naci, *Zindandan Bir Sadâ* adlı şiirinde insanın neden ıstırap çektiğini merak eder. Bunca bela ve musibette hangi hikmetin bulunduğunu sormadan geçemez. Tanrı’nın hikmetini isyana varmadan yumuşak bir tonda sorgular;

Hikmetin bilmem nedendir bin bela icad eder

Her beladan bir hazin-dil günde bin feryad eder

Derler erbâb-ı dili Allah bir gün şâd eder

Sen de etmezsen bu zindânîye kim imdâd eder?

Yok mu bir “Lebbeyk” yâ Rab, sad hezârân “Yâ Rab”a? (s. 202).

Muallim Naci’ye hikmet-i ilahiye sorgulatan ruh hali kalıcı değildir. Allah’ın lütfu ve keremi hakkındaki sorular, şüpheden ziyade iman ve emniyet ifade eder. Dolayısıyla Naci’nin dini konulu şiirlerini değerlendirdiğimizde -yukarıdaki müfredini ayrı tutarsak- Allah’ın kudretinin sonsuzluğuna inanır;

Affeyle, hata ederse gâhi

Bir cezbeli şairin ilâhi!

Aşkınla nevâ-yı dil-nişini

Raksân ediyor muvahhidini!

Senden bu nefes, dehen de senden!

Şair de sensin, sühan da senden! (s. 127-128).

Allah’ın varlığından şüphesi olmayan Muallim Naci, zaman zaman karamsarlığa düşmesine rağmen, ilahi gücün yüceliği karşısında büyük bir güven ve teslimiyet içerisindedir.

SONUÇ

Muallim Naci, yaşamdan umduğunu bulamamasına rağmen dinî ve metafizik şiirlerinde bir yokluk felsefesi kurmaz. Tanrı karşısında sarsılmaz ve sonsuz bir güven duygusu içerisinde görülür. Naci'nin eserlerinde din olgusu, gerçek bir inancın neticesinde ortaya çıkar. Dini konuları ele alırken yüzeysel kalmayan şair, kâinatta güzel ve ilahi bir düzen görür; Tanrı'nın kudreti karşısında insanı güçsüz ve yetersiz bulur. Ayrıca Naci, konusu din olan şiirlerinin yanında çeşitli temaları ele aldığı manzumelerde de heyecan ve coşkusunu yansıtmak için dini kavram ve sembolleri yer yer kullanır.

Muallim Naci, varlık ve yokluk hakkında görüşlerini ifade ederken yokluğun felsefesini yapmaz. O, Allah'ın varlığı hususunda şüpheye düşmez, bütün mahlukat aleminin Allah'ın varlığına birer işaret olduğunu ifade eder. Ona göre yaratıcı, eşyaya ilahî sıfatlarıyla tecelli etmektedir. Bu durum Allah'ın varlığını tasdik etmeye yeter. Naci, Allah'ın kâinatın yaratıcısı olduğunu ifade eder. Şair, onun emirlerine mutlak surette boyun eğer. Kâinattaki her varlık, onun mevcudiyetini ispat etmektedir.

KAYNAKÇA

- ARİSTOTELES (1996), **Metafizik**, (Çev. Ahmet Arslan), Sosyal Yayınlar, İstanbul.
- AYAZ, Hayrettin (1995), “Tanzimat Şiirinde Metafizik Konular”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Elâzığ.
- AYDOĞDU, Hüseyin (2020), “Aristoteles Ontolojisinde Töz (Ousia)-Öz (Eidos) İkiliği Problemi”, **Dört Öge**, C/S. 18, s. 33-50.
- CHİTTİCK, William C. (2011), **Tasavvuf**, (Çev. Turan Koç). İz Yayınları, İstanbul.
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmed (1986), “Divan Şiiri”, **Türk Şiiri Özel Sayısı-II (Divan Şiiri)**, **Türk Dili Dergisi**, C/S. 415/ 416/ 417, s. 1-17.
- ÇİTÇİ, Sinan (2007), **Yeni Türk Şiirinde İdeal Tipler (Tanzimat'tan Cumhuriyete)**, **Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul.
- DEĞİRMENCİ, Hakan (2020), “Muallim Naci'nin Manzum Hikâyelerinde Kahraman Tipi”. **MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C/S. 9:4, s. 2023-2039.

- DOĞANER, Veysel (2015), Tanzimat Devri Türk Şiir Poetikası, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, (Doktora Tezi), Elâzığ.
- DÜZGÜN, Şaban Ali (2003), “Bir Problem Alanı Olarak Metafizik ve Metafiziksel Olmayan Bir Teolojinin İmkânı”, **Kelam Araştırmaları**, C/S. 1: 2, s. 57-80.
- EREN, Ayşegül (2017), “Muallim Naci’nin Mehmed Muzaffer Mecmuası”, <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/muallim-nacinin-mehmed-muzaffer-mecmuasi-839701>, (Erişim Tarihi: 21.03.2019).
- ERKAL, Abdülkadir (2009), 17. Yüzyıl Divan Şiiri Poetikası, **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, (Yayımlanmamış Doktora tezi), Erzurum.
- ERSOY, Mehmet Akif (1991), **Safahat**, İz Yayınları, İstanbul.
- GÜNDOĞDU, Mehmet Ali (2017), “Tanzimat Yazarlarına Göre Endülüs’ün Yıkılış Sebepleri”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S. 58, s. 315-338.
- İNAL, İbnülemin Mahmut Kemal (2000), **Son Asır Türk Şairleri**, (Haz. Hidayet Özcan), Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- KAÇAR, İzzet (2019), **Bütün Yönleriyle Muallim Naci**, Gece Kitaplığı, Ankara.
- KAHRAMAN, Seyit Ali (1992), **Muallim Naci Eserlerinden Seçmeler**, Morpa Kültür Yayınları, İstanbul.
- KAPLAN, Mehmet (2012), **Şiir Tahlilleri-I, Tanzimat’tan Cumhuriyet’e**, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- KAPLAN, Mehmet (2016), **Tevfik Fikret, Devir-Şahsiyet-Eser**, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- KAPLAN, Ramazan (1999), “Muallim Naci'nin Bir Trajedi Denemesi: Gazi Ertuğrul Bey”, **İlmi Araştırmalar**, C/S: 7, S. 135-146.
- KARABULUT, Mustafa - SULU, Hatice (2020), “Hüseyin Ferhad’ın “Metafizik” Şiiri Üzerine Bir İnceleme”, **International Journal of Filologia**, C/S. 3 (3), s.1-9.
- KARACA, Alaattin, (1992), “Muallim Naci’nin Musa Bin Ebi’l-Gâzân yahut Hamiyyet Adlı Eseri”, **Türkoloji**, s. 143-164.
- KILIÇ, Mahmut Erol. (2004), **Sûfî ve Şiir-Osmanlı Tasavvuf Şiirinin Poetikası**, İnsan Yayınları, İstanbul.

- NACİ, Muallim (1998), **Mektuplarım**, (Haz. Ramazan Kaplan). Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- NACİ, Muallim (2007), **Medrese Hatıraları**, Hece Yayınları, Ankara.
- NACİ, Muallim (2008), **Ömer'in Çocukluğu**, Elips Kitap, Ankara.
- NACİ, Muallim (2016), **Şiirin Hazanında Gazel Dökenler V- Muallim Naci Efendi (Bütün Şiirleri)**, (Haz. M. Kayahan Özgül), Kitabevi, İstanbul.
- NACİ, Muallim (2017), **Istılâhât-ı Edebiyye**, (Haz. M. A. Yekta Saraç). TDK Yayınları, Ankara.
- NACİ, Muallim- MİTHAT Ahmet (2011), **Muhâberât ve Muhâverât (Mektuplaşmalar)**, (Haz. Ö. Hakan Özalp), Ark Kitapları. İstanbul.
- NACİ, Muallim- FUAD Beşir (2012), **İntikad**, (Haz. Ahmet Ağır), Grafiker Yayınları, Ankara.
- RASİM, Ahmet (2016), **Muharrir, Şair, Edib**, Salkımsöğüt Yayınları, Erzurum.
- SALAHÎ (1893), **Muallim Naci, Heykel-i Dehâ**, Artin Asaduryan Şirket-i Mürettibiye Matbaası, İstanbul.
- SARAÇ, M. A. Yekta (2000), “Şiir Tenkidine Dair Bir Örnek: Muallim Naci ve Muallim”. **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, S. 29, s. 245-261.
- ŞAHİN, Veysel (2010), “Namık Kemal’in Mektuplarında Şiir, Tiyatro ve Gazete Üzerine Tenkitler”, **Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Güz (13), 1-18.
- TANSEL, Fevziye Abdullah (1962), “Muallim Naci'nin Dini Eserleri”, **Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi**, s. 161-177.
- UZUN, Şerife (2012), **16. Yüzyıl Klasik Türk Edebiyatında Tevhid**, TDV Yayınları, İstanbul.
- YILDIRIM, Ahmet (2021), “Muallim Naci'nin Şiirleri Üzerine Bir İnceleme”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), **Lisansüstü Eğitim Enstitüsü**, Adıyaman.
- YILDIZ, Ali (2010), “Tanzimat Sonrası Türk Şiirinde Tasavvuf”, **Turkish Studies**, C/S. 5 (2), s. 526-572.

YILDIZ, Hakkı Dursun (1988), “Abdullah b. Zübeyr b. Avvâm” **İslâm Ansiklopedisi**,
Türkiye Diyanet Vakfı Yay., C. 1, S. 145-146.